

mer... Trä- och metallslöjd på medeltiden

Under medeltiden fanns många specialiserade hantverk som idag är helt mekaniserade eller vars funktion försvunnit. Idag känner vi inte till så många patinamakare, laggare, gelbgjutare eller spännare. Patinamakaren tillverkade de trätofflor som man spände på skorna för att undkomma gatornas smuts. Gelbgjutare kallades den som gjöt i gulmetall, laggaren var den som tillverkade laggade kärl i trä, och spännaren tillverkade seldon och spännen till bälten.

Landsbygdens hantverk

I det medeltida Norden började ett nytt samhälle bildas där städer växte upp. I städerna samlades människor för att handla och utbyta varor och idéer. Där samlades också hantverkare vilka kom att bli allt mer specialiserade och drivna på sitt område. Städernas innevånare kunde därigenom handla till sig de flesta varor som man behövde i hushållet och behovet av att vara händig själv minskade.

På landsbygden gällde dock andra villkor. Där var man tvungen att kunna tillverka, eller i alla fall hjälpligt laga redskap och husgeråd som gått sönder. Det kunde vara långt till närmaste hantverkare och för att klara sig i vardagslivet var man tvungen att själva kunna utföra mycket av arbetet. I de mer tätbefolkade bygder var det dock vanligt att vissa personer specialiserade sig på vissa hantverk såsom svarvare, timmermän, laggare, grovsmeder och träsnidare. Man gick ofta även samman i byalag för att gemensamt fälla timmer på vintern eller för resandet av en ny byggnad under sommaren.

Idag finns det ganska få träföremål bevarade från medeltiden. De dagliga bruksföremålen som skedar, skålar och verktyg har slitits ut och kastats. Det finns dock kvar en del kistor, bänkar och framförallt kyrkliga träföremål från medeltiden. Dessa var man rädd om, och de har följaktligen bevarats bättre. I regel finns sådana föremål i museernas samlingar, men en del kyrkor har kvar sina medeltida inventarier.

Hantverk som yrke

I städerna fanns professionella yrkesmän som timmermän, skeppsbyggare och snickare, svarvare, buckare, skedmakare och patinamakare. Här var hantverket mer specialiserat, och hantverkarna uppdelade i skrän med mästare och lärlingar. Det var reglerat hur många hantverkare inom samma grupp

det fick finnas i en stad, så att priser och efterfrågan hölls på en bestämd nivå.

Timmermännen var de som utförde de större och grövre träarbetena som hus- och kyrkobyggen, försvarsverk och båtbyggen. I de medeltida städerna var praktiskt taget alla hus byggda av trä i korsvirke-, knuttimrings- eller skiftesverksteknik. Sten eller tegel var dyra byggnadsmaterial som användes mest till kyrkor och högreståndshus.

Handeln och exporten av bland annat beck, tjära, och fisk gav en stor efterfrågan på laggade förvaringskärl av trä, som tunnor och ämbar av olika slag. Tunnbindaren hade ett mycket viktigt yrke och tunnorna måste ha en fastställd storleksenhet och rymd. En hel del andra hantverkare var också beroende av träföremål för sin egen verksamhet. I Västerås har man vid arkeologiska utgrävningar funnit både mindre laggkärl och stora garverikar bevarat i leran invid Svartån.

Svarvade föremål var mycket vanligt under medeltiden, skålar, fat och bågare tillverkades både i torrt och färskt trä. Man svarvade mellan dubb på så kallade vippsvarvar, där svarvämnet drevs med en fjädrande anordning fäst till en trampa med ett rep och förbundet med själva svarvämnet. Ämnet vred fram och tillbaka, inte endast åt ett håll som i moderna svarvar.

Medeltidens verktyg

Under medeltiden kom en del nya verktyg att införas till Sverige i och med städernas allt mer specialiserade hantverkare. Många verktygstyper levde dock kvar sedan järnåldern och har även fortsatt fram in i vår tid. Under medeltiden slog svarven igenom på allvar, den hade visserligen funnit i Norden i över tusen år men nu blev efterfrågan på svarvade kärl, byggnads- och möbeldetaljer stor. Hyvlar av olika former blev också allt vanligare och slog igenom stort när den klassiska hyvelbänken började nå hit under medeltidens slut från Central- och Västeuropa. Även handdrivna pelarborrmaskiner introducerades under denna tid. I övrigt fanns mängder med varianter på yxor, knivar, stämjärn, skölpar, skåljärn, svarvjärn, borrar, sågar, filar och raspar och många andra verktyg.

Metallhantverket

Metallhantverket var i högre grad än trähantverket utfört av specialiserade yrkesmän och kvinnor. I städerna fanns rustningsmakare och vapensmeder,

1100

Svealand
kristnas

Masugnen

1248

Birger Jarl
regent

1350

Diger-
döden

1391

Birgitta
helgon

1397

Kalmar-
unionen

1450

Boktryckar-
konsten

1492

Columbus

grovsmeder, klensmeder, silver- och guldsmeder, bronsgjutare och gelbgjutare, knivmakare och filhuggare och många andra yrkeskategorier. På landsbygden kunde man klara enklare brukssmide i byarna och det fanns också mycket skickliga smeder som anlätades av många i närområdet.

I anslutning till gruvor och järnframställningsplatserna i länets norra delar fanns det behov av smeder för framställningsprocesserna och förädlingen av metallen. I Lapphyttan i Norberg har arkeologer funnit Europas hittills äldsta masugn (daterad till 1100-talet) och i anslutning till denna fanns ett flertal smideshårdar och bostäder. I slutet av medeltiden började man också utvinna silver ur Sala silvergruva och koppar i Skinnskatteberg.

Bronsgjutare och vapensmeder

Ett tidigt tecknen på metallhantverk i stadsmiljö är spåren av bronsgjutning i Västerås under 1000-talet. En hantverkare hade valt platsen vid Svartåns västra strand för sitt arbete. Det var ett brandfarligt yrke att hetta upp bronset till smältande form, så närheten till vatten var viktigt. Arkeologer har funnit rester av flera eldhårdar och avfallsgropar i leran vid Svartån.

Runt hårdarna hade bronsgjutaren ställt upp ett tillfälligt staket som skydd mot vinden. I avfallsgroparna och runt hårdarna fann man rester av produktionen, små smältdeglar av keramik, kopparämnen och smältor av brons. Det fanns till och med ett par halvfärdiga produkter som gjutaren kanske kasserat, ett beslag till ett bälte och ett litet gångjärn.

I Arboga fanns det enligt medeltida förteckningar gott om metallhantverkare. Bland smeder av olika slag nämns kanngjutare, kopparslagare och kittelflickare (som lagade kopparkärlen) i stadens tänkebok, en förteckning bl.a. över stadens borgare. Det fanns också ett stort antal guldsmeder i staden, av vilken en nämndes som Mästare under slutet av 1400-talet. Arboga var också en plats känd för fint vapensmide.

Arbetstips

- Tillverka träföremål efter medeltida förebild, exempelvis en sked, ett tråg eller en skål. Slöjda i såväl färskt som torrt virke.

- Gå ut i skogen och studera olika träd; diskutera och fundera över vilka träslag och delar av trädet som använts till olika ändamål.

- Prova att gjuta i metall, exempelvis tenn, brons eller mässing. Tillverka egna gjutformar och mallar.

- Gör ett studiebesök i en traditionell smedja och se hur hantverket går till. Mycket är sig likt sedan medeltiden.

Att läsa vidare

I *Arboga stads historia* av S. Ljung finns utdrag ur Arboga stads tänkebok som berättar vilka hantverkare som fanns i Arboga under slutet av medeltiden. *Västerås 1000 år i centrum* berättar mycket om arkeologiska fynd i Västerås. *Medeltidens ABC* utgiven av Historiska museet är en liten uppslagsbok om medeltiden som kortfattat beskriver de flesta medeltida företeelser. På Internet finns dessutom mycket information om man söker på ”medieval woodcraft”.

Kulturmiljöer i Västmanland

I Kungsåra kyrka finns en kopia av en mycket vacker medeltida träbänk med snidad dekor; originalet finns på Statens Historiska Museum. Det finns också många bevarade träföremål i länets kyrkor. Här kan man också se medeltida metallföremål och smide på exempelvis kyrkdörrar, kistor och fattigbössor. Ett sådant exempel är de vackra smidda beslag som finns på en medeltida dörr i Munktorps kyrka, Köpings kommun. Arkeologiska fynd av olika träföremål såsom skedar, skålar, laggkärl m.m. eller olika medeltida byggnadsdetaljer i trä har hittats i såväl Västerås, Köping, Sala och Arboga. Träfynd är vanliga vid utgrävningar i stadsmiljö och även rester efter andra hantverk. Bronsgjutningen i Västerås verkar ha koncentrerats till Skomakargatan, i närheten av VLT-huset. Även i läns museets samlingar finns en del medeltida trä- och metallföremål från hela länet. Kontakta gärna museet om ni vill göra studiebesök i samlingarna eller för vidare tips.